

УДК 346.3

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-1-17-109-116><https://orcid.org/0000-0003-4323-2883>**Вітко Олександр Юрійович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського та транспортного права
Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ

ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Анотація. В статті автором аналізуються підстави для зменшення розміру відповідальності за порушення господарських договірних зобов'язань. Визначаються випадки, за яких наявні підстави зменшення судом розміру неустойки. Наводиться думка про можливість за аналогією закону та за аналогією права зменшення судом розміру процентів річних.

Ключові слова: господарська відповідальність, господарські правопорушення, неустойка, проценти річних, зменшення розміру відповідальності.

Annotation. In this article, the author expresses his own point of view on the grounds for reducing the amount of liability for breach of economic contractual obligations.

The opinion is given that, with a modern approach to understanding the legal phenomenon of a penalty, the application of such legal liability as a penalty should not lead to an excessive financial burden for the guilty party and to a source of enrichment for the party that suffered from the offense. The party that suffered the offense has the right to compensation from the offender, but such compensation must correspond to the nature of the offense, the amount of losses suffered by the injured party, the amount of the breached obligation under the contract and must not be excessive.

It is stated that the property status of the parties is one of the circumstances that are of significant importance and may be the basis for the court to reduce the amount of liability for breach of an economic obligation. However, not every time the property status of the offender may be the basis for applying a reduction in the amount of liability. When the deterioration of the property status of the offender is associated with the actions of the injured party, then we can talk about the presence in such cases of grounds for the court to apply a reduction in liability in the form of a penalty for breach of a contractual economic obligation. In particular, when the property and financial status of such a seller has significantly deteriorated precisely as a result of a systematic or single gross violation by the relevant buyer of his monetary obligations to the seller regarding payment for previously delivered goods, previously provided services, previously performed work under other contracts between these parties, then the court has grounds to reduce the penalty.

The author defends the position that in economic legal relations, the application of a penalty should not have the purpose of punishing the offender, but should have the purpose of compensation, since one of the principles of economic (civil) law is compensation for a person's property losses caused by an offense committed by another person.

The author also expresses the opinion that the court may also reduce the amount of annual interest by analogy with the law or by analogy with the law, in cases where there are grounds for reducing the amount of the penalty.

Keywords: economic liability, economic offenses, penalty, annual interest, reduction of liability.

Постановка проблеми. На даний час можна спостерігати збільшення випадків не виконання господарських зобов'язань та відповідно вчинення господарських договірних правопорушень.

Такі обставини можна пов'язувати з різними факторами, однак вагомим все-таки є фактор повномасштабної російської агресії проти України, який призводить до погіршення економічної і ділової ситуації в Україні в цілому.

Є випадки, коли сторона недобросовісно порушує свої зобов'язання за договором, часто навіть безпідставно прикриваючись ситуацією воєнного стану, і застосування суворої повної господарської відповідальності в такому разі є виправданим.

Однак, бувають також випадки, коли застосування повної відповідальності за порушення господарських зобов'язань є невикорисваним та не буде відповідати цілям господарсько правової відповідальності.

Випадки, коли застосування повної господарської правової відповідальності буде не виправданим і варто застосовувати зменшення господарсько правової відповідальності є різні, і їх перелік не можна визнати висчерпним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правової відповідальності за порушення зобов'язань і зменшення розміру відповідальності приділено увагу таким авторами як Сальникова Г.І., Татькова З.Ф., Черкашиним С.В. та іншими.

Проте, наразі можна вести мову про те, що дослідженню підстав для застосування зменшення господарської правової відповідальності варто приділити додаткову увагу, адже ця правова проблема не втратила своєї актуальності до сих пір і потребує подальшого дослідження.

Метою даного дослідження є визначення обставин, які можуть бути підставою для зменшення розміру відповідальності за порушення господарських договірних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо ми говоримо про випадки не виконання господарських зобов'язань через воєнні дії, внаслідок прямого причинно-наслідного зв'язку впливу подій війни на діяльність суб'єкта господарювання, навіть у випадках, коли відповідний договір було укладено уже під час дії воєнного стану, але на момент укладення такого договору сторони не зазнавали прямого впливу воєнних дій на території України на їх діяльність, і сторони не могли наперед передбачити, що воєнні дії точно будуть впливати на сторони в майбутньому (наприклад діяльність підприємств далеко від зони бойових дій, наприклад на заході України), проте внаслідок певного випадку, одна з сторін таки зазнала такого впливу (ворожий безпілотний літальний апарат чи ворожа ракета влучили у склад зберігання товару тощо), тоді це можна розглядувати як форс-мажор, за якого сторона, що потрапила під його дію та не виконала свої господарські зобов'язання може бути звільнена від відповідальності, адже у даному випадку не буде складу господарського правопорушення за відсутності такого елемента складу правопорушення як вина сторони.

Однак, бувають випадки, коли воєнні дії не прямо впливають на сторону договору, але соціально-економічна ситуація в цілому в країні, сповнена негативних факторів, пов'язаних зі збройною російською агресією проти України опосередковано впливає на можливість сторони виконати свої господарські договірні зобов'язання.

Наприклад, недостатність кадрів внаслідок мобілізації, переміщення населення за кордон чи в інший регіон України, можуть призвести до порушення строків виконання замовлень, а зменшення купівельної спроможності населення, інфляція можуть призводити до зменшення фінансової спроможності підприємства розраховуватися з постачальником.

Не кожного разу у наведених вище прикладів можуть бути наявними підстави для зменшення розміру відповідальності за порушення господарських зобов'язань, адже законодавство України та судова практика, зокрема практика Верховного Суду визначають певні критерії, за яких може бути зменшено відповідальність за порушення господарського зобов'язання, і певні випадки можуть не підпадати під ці критерії.

Частиною 3 ст. 551 Цивільного кодексу України передбачено, що розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Черкашин С.В. зазначає, що в юридичній літературі другої половини ХХ ст. панувала думка про беззаперечно штрафний характер неустойки [1, с. 99].

За сучасного підходу до розуміння правового явища неустойки, застосування такої правової відповідальності як неустойка не повинно призводити до надмірного фінансового тягара для винної сторони і до джерела збагачення для сторони, яка потерпіла від правопорушення.

Сторона, яка зазнала правопорушення має право на компенсацію від порушника, але така компенсація має відповідати характеру правопорушення, розміру збитків, яких зазнала потерпіла сторона, сумі порушеного зобов'язання за договором та не повинна бути надмірною.

Якщо сторони у договорі передбачають відповідний розмір відповідальності, який не є надмірний та відповідає тому потенційному правопорушенню щодо якого такий вид відповідальності сторони передбачають у договорі, тоді за звичайних умов не можна вести мову про надмірний тягар для правопорушника і про необґрунтоване джерело збагачення для потерпілої сторони.

Проте, якщо розмір відповідальності у вигляді неустойки буде значно перевищувати розмір збитків, тоді уже будуть підстави для зменшення відповідальності за рішенням суду і правопорушник може заявляти суду заяву про зменшення розміру неустойки, під час судового розгляду спору щодо стягнення такої неустойки.

Варто зазначити, що законодавець не обмежився тільки цією однією підставою для зменшення суми неустойки судом та не виклав обмежений перелік підстав, вказавши про те, що суд може зменшити розмір неустойки у випадках наявності інших обставин, які мають істотне значення. Вичерпного переліку таких істотних обставин у Цивільному кодексі України не визначено.

Опираючись на власний правовий досвід та на практику Верховного Суду в рамках цього дослідження можна запропонувати власний певний перелік обставин, які мають істотне значення і можуть бути підставою для зменшення розміру відповідальності за порушення господарського договірної зобов'язання.

У постанові Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі 920/1013/18 викладено висновки про те, що при вирішенні питання про можливість зменшення неустойки, суд бере до уваги майновий стан сторін і оцінює співвідношення розміру заявлених штрафних санкцій, зокрема, з розміром збитків кредитора, а також повинен врахувати інші інтереси сторін. Наявність у кредитора можливості стягувати із споживача надмірні грошові суми як неустойку змінює її дійсне правове призначення. Оскільки неустойка має на меті, в першу чергу, стимулювати боржника до виконання основного грошового зобов'язання та не може лягати непомірним тягарем для споживача і бути джерелом отримання невинуватих додаткових прибутків для кредитора [2].

Крім того, у постанові Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі №902/417/18 викладено висновки про те, що загальною ознакою цивільно-правової відповідальності є її компенсаторний характер. Заходи цивільно-правової відповідальності спрямовані не на покарання боржника, а на відновлення майнової сфери потерпілого від правопорушення. Одним з принципів цивільного права є компенсація майнових втрат особи, що заподіяні правопорушенням, вчиненим іншою особою. Цій меті, насамперед, слугує стягнення збитків. Розмір збитків в момент правопорушення, зазвичай, ще не є відомим, а дійсний розмір збитків у більшості випадків довести або складно, або неможливо взагалі. З метою захисту інтересів постраждалої сторони законодавець може встановлювати правила, спрямовані на те, щоб така сторона не була позбавлена компенсації своїх майнових втрат. Такі правила мають на меті компенсацію постраждалій стороні за рахунок правопорушника у певному заздалегідь визначеному розмірі (встановленому законом або договором) майнових втрат у спрощеному

порівняно зі стягненням збитків порядку, і ця спрощеність полягає в тому, що кредитор (постраждала сторона) не повинен доводити розмір його втрат, на відміну від доведення розміру збитків. Наприклад, такими правилами є правила про неустойку, передбачені статтями 549-552 ЦК України. Для того щоб неустойка не набула ознак каральної санкції, діє правило частини третьої статті 551 ЦК України про те, що суд вправі зменшити розмір неустойки, якщо він є завеликим порівняно зі збитками, які розумно можна було б передбачити. Якщо неустойка стягується понад збитки (частина перша статті 624 ЦК України), то вона також не є каральною санкцією, а має саме компенсацийний характер. Така неустойка стягується не понад дійсні збитки, а лише понад збитки у доведеному розмірі, які, як правило, є меншими за дійсні збитки. Для запобігання перетворенню неустойки на каральну санкцію суд має застосовувати право на її зменшення. Тож право суду на зменшення неустойки є проявом принципу пропорційності у цивільному праві. Водночас закріплений законодавцем принцип можливості обмеження свободи договору в силу загальних засад справедливості, добросовісності, розумності може бути застосований і як норма прямої дії, як безпосередній правовий засіб врегулювання прав та обов'язків у правовідносинах. Враховуючи наведене та вирішуючи питання щодо можливості зменшення судом розміру процентів річних, що підлягають стягненню з боржника за прострочення грошового зобов'язання, Велика Палата Верховного Суду бере до уваги таке. Главою 24 ГК України загальні засади відповідальності учасників господарських відносин врегульовано таким чином, що господарсько-правова відповідальність передбачена за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором. Тож справедливість, добросовісність, розумність як загальні засади цивільного законодавства є застосовними у питаннях застосування господарсько-правової відповідальності. За частиною другою статті 216 ГК України застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими: потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі; у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції (частина третя статті 216 ГК України). За частинами першою та другою статті 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. Господарські санкції, що встановлюються відповідно до договору чи закону за несвоєчасне виконання зобов'язання, спрямовані передусім на компенсацію кредитору майнових втрат, яких він зазнає внаслідок несвоєчасного здійснення з ним розрахунку з боку боржника. Такі санкції не можуть розглядатися кредитором як спосіб отримання доходів, що є більш вигідним порівняно з надходженнями від належно виконаних господарських зобов'язань. Якщо відповідальність боржника перед кредитором за неналежне виконання обов'язку щодо своєчасного розрахунку не обмежена жодними межами, а залежить виключно від встановлених договором процентів (штрафу, пені, річних відсотків), то за певних обставин обсяг відповідальності може бути нерозумним з огляду на його непропорційність наслідкам правопорушення. Він може бути несправедливим щодо боржника, а також щодо третіх осіб, оскільки майновий тягар відповідних виплат може унеможливити виконання боржником

певних зобов'язань, зокрема з виплати заробітної плати своїм працівникам та іншим кредиторам, тобто цей тягар може бути не виправдано обтяжливим чи навіть непосильним. У таких випадках невизнання за судом права на зменшення розміру відповідальності може призводити до явно нерозумних і несправедливих наслідків. Тобто має бути дотриманий розумний баланс між інтересами боржника та кредитора. Відповідно до встановлених судами обставин справи, за змістом пункту 5.5 укладеного сторонами договору, положень статті 611 та частини третьої статті 692, статті 625 ЦК України, яка регулює відповідальність за порушення грошового зобов'язання, стягувана позивачем з відповідача сума річних у визначеному за договором розмірі від несплаченої загальної вартості товару є відповідальністю сторони господарського договору за допущене нею правопорушення у сфері господарювання. Велика Палата Верховного Суду вже звертала увагу, що нарахування інфляційних втрат на суму боргу та трьох процентів річних відповідно до статті 625 ЦК України є мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання, оскільки виступають способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процесів та отриманні компенсації боржника за неналежне виконання зобов'язання. Подібні висновки сформульовані, зокрема, в постановках Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2019 року у справах № 703/2718/16-ц та № 646/14523/15-ц. Звертаючись з вимогою про стягнення процентів річних та інфляційних за час затримки розрахунку відповідно до статті 625 ЦК України, позивач також не повинен доводити розмір дійсних майнових втрат, яких він зазнав. Тому оцінка таких втрат кредитора, пов'язаних із затримкою розрахунку, не має на меті встановлення точного їх розміру. Відповідно до частини першої статті 233 ГК України у разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. З огляду на наведені мотиви про компенсаційний характер заходів відповідальності у цивільному праві Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що, виходячи з принципів розумності, справедливості та пропорційності, суд за певних умов може зменшити розмір як неустойки, штрафу, так і процентів річних за час затримки розрахунку відповідно до статті 625 ЦК України, оскільки всі вони спрямовані на відновлення майнової сфери боржника. Отже, з урахуванням конкретних обставин справи, які мають юридичне значення, та, зокрема, зазначених вище критеріїв, суд може зменшити загальний розмір відсотків річних як відповідальності за час прострочення грошового зобов'язання. [3].

Отже, майновий, фінансовий стан сторін є однією з обставин, які мають істотне значення та може бути підставою для зменшення судом розміру відповідальності за порушення господарського зобов'язання.

Однак, варто зауважити, що не кожного разу майновий стан правопорушника може бути підставою для застосування зменшення розміру відповідальності.

Коли погіршення майнового стану правопорушника пов'язано з діями потерпілої сторони, тоді можна вести мову про наявність в таких випадках підстав для застосування судом зменшення відповідальності у вигляді неустойки за порушення договірною господарського зобов'язання.

Частиною 3 ст. 538 Цивільного кодексу України передбачено, що у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Судова практика (наприклад судові рішення у справі №904/9431/21) визначає, що за ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України сторона може зупинити виконання свого зустрічного обов'язку, відмовитися від його виконання повністю або частково, коли є порушення іншої

сторони щодо виконання її зустрічного обов'язку в рамках одного зобов'язання, тобто в рамках одного договору. Зокрема, продавець може відмовитися від свого зустрічного обов'язку з передання товару покупцеві, коли покупець порушив своє зобов'язання з оплати такого товару в рамках одного договору.

Проте, якщо покупець не порушив в рамках певного договору своє зобов'язання з оплати товару, але порушував свої зобов'язання з оплати товару та/або послуг та/або робіт в рамках інших договорів, укладених з цим самим продавцем, тоді судова практика (наприклад згадані рішення у справі №904/9431/21) не визнає наявності підстав для застосування ч. 3 ст. 538 Цивільного кодексу України та звільнення від відповідальності продавця за не передання у визначений строк товару такому покупцю.

З іншої сторони, саме такі обставини, коли покупець за попередніми іншими договорами не здійснював належно оплати товару або послуг чи робіт і цим самим призвів до погіршення майнового стану продавця, який через такий майновий стан не зміг належно виконати поставку товару за договором, в рамках якого порушень оплати не було, можуть бути підставами для зменшення неустойки за порушення строку поставки товару для такого продавця.

Коли майновий, фінансовий стан такого продавця значно погіршився саме внаслідок систематичного або одного грубого порушення відповідним покупцем його грошових зобов'язань перед продавцем щодо оплати раніше поставленого товару, раніше наданих послуг, раніше виконаних робіт в рамках інших договорів між цими сторонами, тоді у суду є підстави для зменшення неустойки.

Адже в таких випадках варто враховувати інтереси обох сторін, і за наявності дійсного правопорушення зобов'язання з поставки товару та наявності дійсних підстав для стягнення неустойки (штрафу, пені) можна вести мову й про наявність в таких випадках підстав для зменшення їх розміру згідно з ч. 3 ст. 551 Цивільного кодексу України, і стягнення повної суми неустойки (штрафу, пені) не відповідатиме принципам права, зокрема розумності, справедливості, добросовісності, пропорційності тощо, та слугуватиме для відповідного покупця джерелом отримання невинуватих додаткових прибутків, а для відповідного продавця це буде надмірним фінансовим тягарем, і повне стягнення пені змінюватиме дійсне правове значення неустойки.

Крім того, у таких випадках стягнення повного розміру неустойки (штрафу, пені), не відповідатиме такій загальній ознаці цивільно-правової (господарської) відповідальності, як компенсаторний характер, адже заходи цивільно-правової (господарської) відповідальності спрямовані не на покарання боржника, а на відновлення майнової сфери потерпілого від правопорушення.

Тобто застосування неустойки не слід розглядати як кару в рамках правовідносин, що виникають внаслідок господарських правопорушень.

У кримінальному праві відповідальність має наметі, крім іншого, кару особи, яка вчинила злочин, та є винна у такому кримінальному правопорушенні.

Однак, в господарських правовідносинах застосування неустойки не повинно мати на меті кари правопорушника, а повинно мати мету компенсації, оскільки одним з принципів господарського (цивільного) права є компенсація майнових втрат особи, що заподіяні правопорушенням, вчиненим іншою особою.

Такий продавець, який раніше, за іншими договорами, зазнавав від покупця порушень зобов'язань з оплати, має обґрунтовані підстави вважати, що й наступні поставки товару можуть бути не оплачені належним чином. Тому, така ситуація ставить продавця в невинуватий стан, що також зумовлює наявність істотної обставини, що може бути підставою для зменшення судом розміру неустойки.

Також можна розглянути іншу ситуацію, коли у договорі визначено розмір неустойки на рівні, що перевищує суму зобов'язання з поставки товару або виконання робіт чи надання

послуг, або коли такий розмір неустойки складає значну частину від розміру зобов'язання з поставки товару або виконання робіт чи надання послуг, наприклад 50% та більше.

Черкашин С.В. у своїй роботі вказує, що розмір неустойки як форми цивільно-правової відповідальності може самостійно встановлюватися сторонами договору на випадок можливого порушення останнього, при цьому право сторін встановлювати будь-який розмір неустойки може призводити до надмірного її завищення; якщо договірна практика йде нормальним шляхом, а держава є економічно стабільною, то зловживання правом встановлювати розмір неустойки майже відсутнє; значні «сплески» розміру неустойки (до 1000% від суми договору або прогресивний зріст розміру неустойки за кожен день прострочення) характерні для нестабільної економіки та падіння курсу національної валюти [4, с. 40].

За цих умов розмір неустойки за порушення зобов'язання може перевищувати розмір завданих таким правопорушенням збитків або бути не співмірним з розміром порушеного зобов'язання.

В такі випадках покупець як кредитор може бути навіть більше зацікавлений у неналежному виконанні зобов'язання з поставки товару, ніж у належній поставці, адже може сподіватися на отримання більшого від порушення зобов'язання з поставки, ніж від належного виконання зобов'язання з поставки.

На цей випадок обмеження судом відповідальності також може мати місце, адже в такі випадках функція компенсації буде викривлена та призведе до необґрунтованого збагачення потерпілої від порушення сторони, і стягнення повного розміру неустойки не буде відповідати правовим принципам справедливості, розумності, добросовісності, пропорційності.

Тому, огляду на те, що не є справедливим, коли наслідки невиконання продавцем зобов'язання з поставки більш вигідні для покупця, ніж належне виконання такого зобов'язання, при наявності підстав для застосування неустойки (штрафу, пені), в таких випадках є також підстави для зменшення судом розміру неустойки (штрафу, пені), до розмірів, які б не перевищували розмір збитків від правопорушення та, які б відповідали функції компенсації.

Татькова З.Ф. зазначає, що у вітчизняному законодавстві відсутня деталізація критеріїв, що мають враховуватись при зменшенні неустойки; у зв'язку з цим вирішення цього питання залишено на практиці на розсуд суду, що розглядає конкретну справу [5, с. 39].

Дійсно, зважаючи на відсутність виключного переліку обставин, які можуть бути підставою для зменшення судом розміру відповідальності за порушення господарського зобов'язання також можна вести мову про наявність таких підстав і за інших проявів недобросовісної поведінки потерпілої сторони стосовно сторони правопорушника, і таке зменшення відповідальності уже визначається на розсуд суду зважаючи на конкретні обставини спірних правовідносин.

Стосовно можливості зменшення судом розміру неустойки як заходу зменшення відповідальності за порушення господарського зобов'язання передбачено прямо, згадану вище норму ч. 3 ст. 551 Цивільного кодексу України.

Однак прямих норм права, які б передбачали можливість зменшення розміру господарської відповідальності за порушення грошового зобов'язання у вигляді процентів річних за ст. 625 Цивільного кодексу України не передбачено.

Сальникова Г.І. слушно зазначає, що стаття 625 Цивільного кодексу України не передбачає аналогічного механізму зменшення процентів річних за порушення грошового зобов'язання, що, однак, з теоретичної точки зору не виключає можливості застосування до регулювання відносин з приводу сплати зазначених процентів ч. 3 ст. 551 Цивільного кодексу України за аналогією закону (в обох випадках йдеться про заходи цивільно-правової відповідальності); цьому зв'язку доречно буде згадати й те, що деякі науковці відстоюють наразі дискусійну думку про належність кваліфікації встановлених ст. 625 Цивільного кодексу України процентів річних саме як різновиду неустойки; хоча фактичне поєднання з правовим інститутом процентів за порушення грошового зобов'язання разом і окремих властивостей пені, і деяких ознак відшкодування збитків та плати за неправомірне користування чужими коштами підштовхує до сприйняття думки про належність кваліфікації цього правового заходу як самостійної форми цивільно-правової відповідальності [6, с. 262].

Зі своєї сторони слід зазначити, що в даному випадку окрім аналогії закону, коли відсутня пряма норма щодо можливості зменшення судом розміру процентів річних, можна вести також про аналогію права, і за наявності обставин, що дають суду підстави для зменшення розміру неустойки, ці ж обставини можуть слугувати для суду підставою для зменшення процентів річних за аналогією права, застосувавши загально правові принципи, добросовісності, розумності, справедливості, пропорційності. Ці твердження відповідають висновкам, що викладені у згаданій вище постанові Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі №902/417/18.

Тому, можна вести мову про те, що як із застосуванням аналогії закону (ч. 3 ст. 551 Цивільного кодексу України), так і з застосуванням аналогії права (правових принципів добросовісності, розумності, справедливості, пропорційності) у суду можуть бути повноваження та підстави для зменшення розміру процентів річних за порушення грошового господарського зобов'язання у випадках наявності обставин, за яких є підстави для зменшення розміру неустойки.

Висновки. Наведене вище зумовлює можливість визначити обставини, які можуть бути підставою для зменшення розміру відповідальності за порушення господарського договірної зобов'язання у формі неустойки та/або у вигляді процентів річних. Зокрема такими обставинами можуть, крім іншого, бути:

- перевищення розміру неустойки та/або процентів річних на розміром збитків;
- неспівмірність розміру неустойки та/або процентів річних із розміром суми порушеного зобов'язання;
- погіршення майнового стану правопорушника внаслідок дій потерпілої сторони, наприклад неналежне виконання потерпілою стороною зобов'язань з оплати тому ж правопорушнику за раніше поставлені товари та/або виконані роботи та/або надані послуги в рамках інших договорів;
- сам факт наявності порушень потерпілою стороною зобов'язань з оплати правопорушнику за раніше поставлені ним товари та/або виконані роботи та/або надані послуги в рамках інших договорів, навіть коли це не призвело до суттєвого погіршення майнового стану правопорушника, але у порушника в такому випадку можуть бути очевидні підстави вважати, що потерпіла сторона не виконає свого обов'язку з оплати і щодо цього договору;
- інша недобросовісна поведінка потерпілого щодо правопорушника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черкашин С.В. Зменшення розміру неустойки судом: теоретико-практичний аспект // Право і суспільство. - №4. – 2019. - С. 96-103.
2. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі №920/1013/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84697242> (дата звертання 15.05.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі №902/417/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952210> (дата звертання 15.05.2025 р.).
4. Черкашин С.В. Про зменшення розміру цивільно-правової відповідальності на прикладі неустойки // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - №5. – 2019. – С. 39-42.
5. Татькова З.Ф. Відповідальність у формі сплати штрафних санкцій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. – вип. 15. – 2011. – С. 37-43.
6. Сальникова Г.І. Деякі проблемні питання застосування господарських санкцій за порушення договірних грошових зобов'язань // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія Право. – №2 (9). – 2012. – С. 257-264.